

המקונן ובת ציון – עיון בפרק א' ממגילת איכה \ הרב ד"ר יהושע ברמני

פתיחה

מגילת איכה מורכבת בעיקר ממספר קינות וזהו גם שמו של הספר בברייתא הידועה במסכת בבא בתרא דף יד ע"א. רבים מבינים שמטרת המגילה היא ללמדנו כיצד להתאבל על ירושלים אולם נדמה שיש לקרוא את המגילה כסיפור המתרחש בהווה, בזמן החורבן. בדרך זו נגלה שמצד אחד המגילה מתארת את המצב הקשה של אותו הזמן ומצד שני היא מורה דרך כיצד להתמודד עם המצב החדש מבחינה תיאולוגית ופסיכולוגית. בדרך זו קריאת המגילה תעשה מובנת יותר, מבחינת המבנה והקשר בין הנושאים.

המקונן והאישה

למעשה נראה שמגילת איכה היא דרמה של ממש ואולי אף הציגו אותה לפני ציבור, כאשר ישנן מספר דמויות שונות המדברות לפרקים. שתי הדמויות המרכזיות הן: המקונן והאישה, המייצגת את בת ציון, את אנשי ירושלים הגולים החווים את החורבן. ישנה דרך ברורה לזהות את שני הדוברים: ישנם פסוקים המתייחסים למציאות בגוף ראשון, וזה כאשר בת ציון מדברת, וישנם פסוקים המתייחסים למציאות בגוף שלישי וזה כאשר המקונן מדבר אל האישה ומתאר את מצבה. באשר למקונן, אין זה מקרה שאנו לא מכנים אותו 'מספר'. בדרך כלל אנו רגלים לדבר על המספר המקראי, המספר היודע כל. המספר אינו חלק מהסיפור אלא רק זה שמדווח על מה שהתרחש. אולם המקונן במגילת איכה אינו נמצא מחוץ למסגרת הסיפור. הוא חלק מההתרחשות, נמצא בשטח וחוה גם הוא את דברים על בשרו.

באשר לאישה, יש כאן האנשה של ירושלים. כפי שנראה, האישה מתוארת כאישה בודדה ונבגדת הסוברת שאין דרך חזרה. כמו כן, כפי שנראה להלן, פעמים רבות אדם שסובל, גם אם הוא אשם, מרגיש חף מפשע. אדם שהרביץ וקיבל מכות חזרה, לא יבין אם יצעקו עליו ויאשימו אותו משום שהוא כעת מרוכז בסבל שלו ומרגיש מסכן וחף מפשע. זהו בדיוק מה שעובר על האישה בסיפור שלפנינו, על בת ציון. היא קיבלה מכה חזקה וכעת היא לא פנויה לחוש את הביקורת. מבחינתה היא מסכנה ומגיע לה רק תנחומין. לאור זאת נראה שמטרתו של המקונן הוא לעזור לה, לשקם אותה, להרגילה למצב החדש ולבסוף אף להכיר באשמתה. לתת ביקורת בונה זה דבר מעט קשה. פעמים כדי שהביקורת תישמע צריך שהאדם שאותו מבקרים ירגיש קודם כל שמבינים אותו. אנו רוצים לטעון שהאישה, ירושלים בפרק, היא לא ירושלים באמת אלא היא ירושלים כפי שהמחבר רוצה שהיא תהיה. יש כאן דגם לירושלים כפי שהיא צריכה להיות. המצב האמיתי של הגולים הוא בכי רע, יש להם המון צרות ולא ברור להם מה יהיה. מול זה המחבר מעמיד את האישה כמודל לחיקוי. האנשים צריכים לשים לב איך הוא פונה אליה ואיך היא מגיבה וללמוד ממנה איך להתנהג ואיך לחשוב.

נראה כעת את הדברים כפי שהם באים לידי ביטוי בפרק א.

פרק א

במבט כללי וראשוני נראים הדברים כך שהמקונן מדבר עד פסוק יא ומשם ואילך מדברת האישה. אולם עיון מדוקדק יגלה שהדברים מורכבים קצת יותר: פסוקים א – ט, 1 – מקונן.

¹ סוכם על ידי צוות אתר התנ"ך מתוך הרצאה שניתנה במכללת הרצוג בשנת תש"ע.

פסוק ט, 2 – אישה.

פסוק י – יא, 1 - מקונן.

פסוק יא, 2 – טו, 1 – אישה.

פסוק טו, 2 – המקונן.

פסוק טז – אישה.

פסוק יז – מקונן.

פסוק יח – כב – אישה.

ניתן לראות שבפסוק ט האישה מפסיקה את דבריו עם ההערה קצרה, לאחר מכן מדברת יותר באריכות מאמצע פסוק יא עד אמצע פסוק טו, לאחר מכן המקונן מגיב בקצרה, האישה מדברת בקצרה ושוב המקונן מגיב, ולבסוף מופיעים מספר פסוקים בו האישה דוברת עד סוף הפרק. השאלה היא, כמובן, מה פשר המעברים החדים הללו בין דברי המקונן לדברי האישה?

פסוקים א – ט, 1

המקונן פותח (פסוק א) בכך שהיא יושבת בדד והיא חשובה כאלמנה. היא חושבת שבעלה מת. המקונן מזדהה עם כאבה ומתאר את המציאות דרך המבט והמחשבות שלה. הוא מדגיש מאוד את הניגודיות בין המצב שהיה ובין המצב שקיים כעת. מן הסתם זה בדיוק מה שעובר בראש שלה כאשר היא לא מאמינה איך היא הגיעה למצב כזה. זהו דיבור של הזדהות.

גם בפסוק ב מודגש שהוא מדבר מתוך נקודת המבט שלה. "אין לה מנחם מכל אהביה". הכוונה, כמובן לאוהבים, העמים איתם היא כרתה ברית, שהיא חשבה שיהיו לצידה וכעת הם נטשו אותה. הפסוק מדגיש שהם לא אוהבים אלא הם אויבים (משחק מילים). ניתן לראות שיש כאן גם הדרגתיות: לא רק שהם לא מנחמים הם גם אויבים: "כל רעייה בגדו בה היו לה לאיבים".

בדרך כלל מבינים שמטרת הפסוק הזה הוא לתאר את המסכנות שלה כדי שאחרים יזדהו עם כאבה, אולם לפי דברנו המשפט מכוון בעיקר כלפי האישה. המקונן אומר לה שהוא מבין את הרגשתה. ואומנם טון הדיבור כאן הוא בעיקר רך ומנחם ופחות של תוכחה על כך שהיא סמכה על אוהבים אלו וחשבה שיעזרו לה. אומנם יתכן שלאחר שהמקונן יעבור לשלב התוכחה, גם פסוק זה יקרא מחדש בטון של תוכחה.

התיאור של כאבה וההזדהות עם כאב זה ממשיך גם בפסוקים ג-ד. פסוק ה הוא הפסוק הראשון המזכיר פתאום אשמה: "כי ה' הוֹגֵה עַל רֵב פִּשְׁעֵיהָ". לפשע יש שתי משמעויות: משמעות אחת היא עברה נגד הקב"ה. אולם אנו מוצאים אותו גם במשמעות של פשיעה בברית בין אנשים. כמו, לדוגמא, פשיעת מואב בישראל (מ"ב, ג). כאן נראה שהכוונה היא לא רק לעברות עצמם אלא לברית שהיא הפרה עם הקב"ה. על כל פנים, לאחר רכישת ההזדהות והאמון (בפסוקים א-ד) מגיע הזמן גם לומר דברי תוכחה. יש לשים לב שכאן מודגש שהקב"ה הוא זה שגרם למצב וזה בא כניגוד לתחושה שלה בפסוק א שהיא אלמנה ובעלה (ה) אינו קיים.

בפסוקים ו-ז הוא שוב חוזר להזדהות עם כאבה. נראה שזה נובע מכך שהיא לא מדברת ולא מגיבה לתוכחה בפסוק ה. היא בהלם. הוא מגשש, זורק מילת תוכחה ורואה שהיא עדיין לא מוכנה ולכן הוא ממשיך לקונן.

בפסוק ח – ט הוא חוזר לדבר על החטא והפעם הדברים נאמרים במפורש: "חטא חטאה ירושלים על כן לנידה היתה כל מכבדיה הזילוה כי ראו ערותה גם היא נאנחה ותשב אחר. טמאתה בשוליה לא זכרה אחריתה".

פסוק ט, 2

כאן אנו מגיעים בעצם למקום הראשון בו היא מדברת, החלק השני של פסוק ט. נראה שההיגד "רָאָה ה' אֶת עֲנָנָי כִּי הִגְדִּיל אוֹיֵב" הוא הביטוי החשוב ביותר בפרק כולו. אפשר לראות כאן דברים חיוביים ודברים שלילים: מצד אחד הפניה לה' היא חיובית. ראינו הרי בפסוק הראשון שהתחושה שלה היא שהיא אלמנה, אין למי לפנות. כאן מתברר שבכל זאת היא פונה אל ה'. מה שלילי כאן? עצם העובדה שהיא מפנה לה' אצבע מאשימה ודורשת שהוא יראה ויגיב. אין כאן הודאה באשמה ואין קבלת אחריות. אפשר להוסיף לכך שבמשפט זה היא רואה את החורבן כך שהאויב בלבד אחראי לו ולא הקב"ה. יתכן שהיא אף חושבת שה' לא שם לב והיא מנסה כאילו לעורר את תשומת לבו.

להלן נראה שבדבריה של האישה יש התפתחות לחיוב עד סוף הפרק. לאט לאט היא, ובעקבותיה העם הרואה את ההצגה הזו, נפתחים לתובנות נוספות. זו הסיבה מדוע אין המקונן פונה אליה ודורש ממנה להצדיק את ה' מייד. הכל נעשה בשלבים כדי שתהיה לה הזדהות עם הדבר. אי לכך ההתפתחות החיוביות הראשונה היא בעצם הפנייה אל ה'. קודם כל הוא רוצה שהיא תפנה אל ה' וזה כבר צעד ראשון.

פסוק י – יא, 1

בפסוק י', המקונן חוזר לדבר. לאחר שהיא סוף סוף אמרה משהו והתקדמה לעבר המקום הנכון אין מן הראוי לומר דברי בקורת. כעת הוא צריך לחזק אותה ולעודד אותה להמשיך ולהתקדם ולא לחזור על תיאור החטאים. הוא שוב משתתף בצערה אך בתחכום: "יְדוּ פֶרֶשׁ צֶרַע עַל כָּל מַחְמְדֵיהָ כִּי רָאָתָה גוֹיִם בָּאוּ מִקְדְּשֵׁה אֱשֶׁר צִוִּיתָהּ לֹא יָבֹאוּ בְּקֶהֱל לָךְ".

המילה 'ידו' כאן יכולה להתפרש משמעות כפולה: או שזה מוסב על הקב"ה או שזה מוסב על האויב. נראה שיותר מתאים לקרוא את זה ביחס לאויב. על הקב"ה קשה לומר צר. אם כך הוא שוב מזדהה עם דבריה. האויב אשם בכל. אולם בהמשך הפסוק יש ביקורת עליה: "כי ראתה...בקהל לך". משפט זה מקביל לדברים פרק כ"ג, ג-ד:

לֹא יָבֹא מִמֶּנּוּ בְּקֶהֱל ה' גַּם דּוֹר עֲשִׂירֵי לֹא יָבֹא לוֹ בְּקֶהֱל ה'. (ד) לֹא יָבֹא עֲמוּנֵי וּמוֹאָבֵי בְּקֶהֱל ה' גַּם דּוֹר עֲשִׂירֵי לֹא יָבֹא לָהֶם בְּקֶהֱל ה' עַד עוֹלָם

יש כאן דרשה על הפסוק שם. שם הכוונה להתבוללות בין אנשים ואילו כאן הכוונה למקדש, הכנסת הזרים למקדש.

פסוקים יא, 2 - טו

בראשית פסוק יא הוא ממשיך לדבר ומתאר את המצב העגום ואז שוב אנו שומעים את תגובתה של האישה ושוב היא פונה אל ה' באותה מטבע לשון כמו מקודם: "רָאָה ה' וְהִבִּיטָהּ כִּי הֵייתִי זוֹלָלָה". הצופים מסתכלים ובוחנים את דבריה, האם יש בהם שינוי. כאן מתווסף 'הביטה'. לא רק לראות. הקהל צריך ללמוד מכך שכאשר פונים ואין תשובה, יש לפנות שוב. העדר תשובה אינו מלמד שאין שומע. מה הכוונה "כי הייתי זוללה"? זה מלשון זולל וסובא. יש שתי אפשרויות: אפשר לראות כאן הודאה באשמה. ה' תראה את החטאים שלי שהייתי זוללה, בעבר. אולם נראה שזה מוקדם מידי בהתפתחות של הפרק. כאן היא עדיין לא הגיעה לצידוק הדין ולכן נראה יותר שהכוונה היא שה' יראה את מצבה כעת. היא עכשיו קופצת על אוכל כי היא רעבה. 'הייתי' במקרא סובל גם לשון הווה.

כעת נבחן היגד זה מול "כי הגדיל אויב" שבפסוק ט'. כאן יש תיאור יותר ניטרלי, עובדתי, של המציאות. לעיל היא דרשה מה' לראות את גדלותו של האויב – מה, לא ראית?! ואילו כאן יש משהו

קיומי יותר, ישיר יותר, תראה את המצב העגום שלי. אני מבקשת רחמים. זה מסמל התקדמות במצבה הרוחני.

בפסוק יב היא ממשיכה לדבר, אך לא אל הקב"ה. הקב"ה לא השיב והיא פונה למישהו אחר. היא רוצה התייחסות, אם לא הקב"ה אזי היא תבקש תשומת לב ממישהו אחר: "לוא אֶלֵיכֶם כָּל עֲבָרֵי דְרָךְ הַבֵּיטוּ וּרְאוּ אִם יֵשׁ מִכָּאוֹב כְּמִכָּאֲבֵי אֲשֶׁר עוֹלָל לִי אֲשֶׁר הוֹגָה ה' בְּיוֹם חָרוֹן אַפָּי". אל מי היא מדברת? מי הם אותם עוברי דרך? יש כאן ניצבים חדשים בהצגה. בפשטות הכוונה לעמים שעוברים ורואים את מצבה. המחבר מאפשר לה לפנות לעמים ולקבל תשומת לב למצבה ואומר שזה לגיטימי. יש לשים לב שיש כאן אותו ביטוי כמו לעיל 'הביטו וראו' וזה רק מעצים את הפירוש הנזכר שזה כנגד חוסר התגובה של ה'. אומנם כאן יש לשים לב היטב לדבריה: היא פונה אל אותם עוברי דרך ומכירה בפעם הראשונה בכך שה' הוא זה שפגע. לעיל היא פנתה לה' במטרה שיראה מה האויב עשה, ואילו כעת היא פונה לעמים שיראו מה ה' עשה לה. יש כאן הד ברור למה שנאמר בפסוק ה' 'אשר הוגה ה' על רוב פשעיה'. היא מפנימה לאט לאט את מה שנאמר לה לפני כן. בפסוק יג היא ממשיכה ומתארת את מה שה' שעשה לה אולם יש לשים לב שהיא לא מדברת על עונש ואשמה. היא עדיין לא ממש מכירה בכך. כרגע היא רק מודעת לעצם זה שה' הוא זה שפגע בה.

מהו טון הדיבור כאן? יש קצת תקיפות כלפי הקב"ה. היא מקטרת. אכן זה מתבקש כי אם היא עדיין לא מכירה בחטאים שלה ומצד שני היא כן מכירה שהקב"ה עושה כן, אזי זו האופציה היחידה. יש כאן לגיטימציה לכעס בשלב הראשון, לקיטור. בהמשך תבוא גם הכרת החטא. יש חשיבות להוצאת הקיטור כשלב בין השלבים. יש לשים לב שוב להקבלה בין המילים בפסוק יג "הַשִּׁבְנִי אַחֲרֵי נִתְּנִי שִׁמְמָה כָּל הַיּוֹם דָּוָה", לבין מה שנאמר לעיל. 'שממה' מקביל ל'שוממין' בפסוק ד ו'השביני אחור' מקביל ל'תשוב אחור' בפסוק ח. בשני המקרים, האזכור הראשון היה תיאור מצב ואילו כעת המילים הללו נאמרים כך שהקב"ה עשה כן. הקב"ה גרם אותם.

בפסוק יד היא ממשיכה עם ההכרה בכך שה' נתן אותה בידי האויב. הטון הוא מאשים. לגבי המילה 'נשקד', זוהי מילה יחידאית. יש שרוצים לפרש שהכוונה היא מלשון לקשור, להדק. יש שרוצים לפרש שזה מלשון סדק, העוונות גרמו לצלקת בידו של הקב"ה. לפי הפירוש הראשון היא אומנם כבר מכירה בחטא אך עדיין טוענת שהקב"ה הגזים. גדול עווני מנשא. לפי הפירוש השני יש כאן אמירה שהעוונות שלה פגעו בקב"ה. לא רק שהיא חטאה, אלא היא סדקה את ידו של הקב"ה ע"י העוונות. הייתה כאן פגיעה אישית במערכת היחסים.

בחלק הראשון של פסוק טו היא ממשיכה להתלונן ולהאשים את ה'. בסוף הפסוק חוזרים פתאום דברי המקונן. הוא מזדהה עם דבריה ומאשר אותם. אכן, ה' עשה זאת. יש לשים לב שהיא התמקדה במה שנעשה בבחורים ואילו הוא מתמקד בבתולת בת ציון.

פסוק טז

בדברי האישה בפסוק טז ניתן לראות התקדמות נוספת: "עַל אֵלֶּה אֲנִי בּוֹכֶיָה עֵינֵי עֵינֵי יְרֵדָה מֵיָם כִּי רָחַק מִמְּנִי מְנַחֵם נַפְשִׁי הָיוּ בְנֵי שׁוֹמְמִים כִּי גָבַר אוֹיֵב".

קודם כל ניתן לראות כאן שימוש במילים שהופיעו אצל המקונן בפסוק ב (בכי, מנחם, אויב). שנית, כאן כבר יש פניה לקב"ה כמנחם. באופן עקרוני הביטוי 'כי רחק ממני מנחם משיב נפשי' יכול להתפרש במובן שאין אף אחד שיכול לנחם אותי. אך אפשר גם לפרש שהכוונה שהמנחם האמתי, הקב"ה, הוא רחק ממני. יש לשים לב שבפסוק ט נאמר שכלל אין לה מנחם ואילו כאן יש מנחם אלא שהוא רחוק. אם כך היא כבר לא מאשימה אותו. כאן היא כבר מרגישה קרובה אל הקב"ה ומבקשת את הקשר ואת הנחמה. יש כאן כיסופים.

פסוק יז

"פְּרֹשֶׁה צִיּוֹן בְּיָדֶיהָ אֵין מְנַחֵם לָהּ צָוָה ה' לִיעֲקֹב סִבִּיבָיו צָרְיו הִיָּתָה יְרוּשָׁלַם לְנִדָּה בְּיָמֵיהֶם". המקונן קוטע את דבריה וחוזר למעשה על מה שאמרה. אכן, אין לה מנחם. הוא שוב מזדהה עם דבריה. בראשית הפסוק יש כאן תיאור פיסי של האישה, אולי על הבמה מול כולם, היא צועקת עם ידיה על כאבה. מילים אלו גם מקבילים לפסוק י שם נאמר ש'ידו פרש צר'. יש הקבלות נוספות לפסוק י כאשר בשניהם מדובר על ציווי: שם מדובר על הציווי של הקב"ה לא להביא אותם וכאן הוא זה שציווה בסופו של דבר להביא אותם. אולם המקונן לא מסתפק בחזרה על דבריה אלא הוא ממשיך ומסביר מדוע אין לה מנחם: הסיבה היא משום שהוא זה שפגע בה. הוא שלח את האויבים.

פסוקים יח – כב

וכאן אנו מגיעים לדבריה האחרונה של האישה בקינה זו. בפסוק יח היא בפעם הראשונה מודה בפה מלא בכך שחטאה הביאו עליה את אסונה: "צָדִיק הוּא ה' כִּי פִיהוּ מְרִיתִי שְׁמָעוּ נָא כָּל עַמִּים הָעַמִּים וְרְאוּ מִכְּאֲבֵי בְּתוּלָתִי וּבַחֲזָרֵי הֶלְכוּ בְּשָׁבִי". יש צידוק הדין על עוצמת העונש. בחלק השני היא פונה אל העמים. מה המשמעות של זה כאן? פניה זו כבר ראינו בפסוק יב. אלא שהדמיון גם מבליט את הפער בין הדברים: שם היא באה בטרוניה ואומרת לעמים לראות מה ה' עושה לה. ואילו כאן היא פונה אל העמים ואומרת להם הפוך: ה' הוא הצדיק. עוד ניתן לשים לב ששם היא פונה לעוברי דרך, למי שמזדמן בדרך משום שהיא רוצה תשומת לב. אולם כאן זה מחושב יותר – כל העמים תראו. בפסוק יט היא חוזרת על דברים שנאמרו בראשית הפרק אלא שכאן היא קובעת שזה קרה בגלל שמריתי את פי ה'.

נראה שבפסוק כ ישנו שלב נוסף: "רְאָה ה' כִּי צָר לִי מְעֵי חֲמִמְרוּ נְהַפְּדֵ לְבִי בְּקִרְבִי כִּי מְרוּ מְרִיתִי מְחוּץ שְׁפָלָה חָרַב בְּבֵית כְּמוֹת". לאחר שבתחילה היא טענה שה' כלל לא היה מעורב ולבסוף הגיעה להכרה שה' הביא עליה את שקרה ואף האשימה את עצמה, היא כעת, בפעם השלישית בפרק, מבקשת שה' יראה. אך הפעם היא מבקשת שהוא יראה את מה שמתרחש בלבה, את הצער על החטא. אפשר לומר שיש תקבולת בין 'מעיי חמרמרו' ובין 'נהפך לבי'. אולם אפשר להציע יותר מזה שהביטוי האחרון הוא כבר בקשה שהקב"ה יראה שהיא חזרה בתשובה – 'ליבי חלל בקרבי'.

בפסוקים כא-כב מופיע השלב האחרון: "שְׁמָעוּ כִּי נֶאֱנָחָה אָנִי אֵין מְנַחֵם לִי כָּל אֲבִי שְׁמָעוּ רְעֵתִי שְׁשׂוּ כִּי אֲתָה עֲשִׂיתָ הַבְּאֵת יוֹם קְרֵאתָ וַיְהִי כְמוֹנִי. תְּבֹא כָּל רְעֵתָם לְפָנַי וְעוֹלָל לְמוֹ כְּאֲשֶׁר עוֹלָלָתָ לִי עַל כָּל פְּשָׁעֵי כִּי רַבּוֹת אֲנַחְתִּי וְלִבִּי דָּוָי".

בפסוק כא היא מדברת עם הקב"ה ואומרת לו שהם ראו את כל מה שקרה, שאתה עשית אותם, והם שמחו. היא מבקשת מהקב"ה להביא יום ולקרוא מועד שגורלם יהיו כמוני. היא ממשיכה ולמעשה מבקשת נקמה וגמול.

מדוע זה מופיע בסוף הפרק? למה זה השיא כאשר היא מבקשת דווקא נקמה? אפשר ובעצם הבקשה שלה לנקמה מתגלמים שני דברים חשובים: הראשון הוא שהיא באמת מאמינה שהזיקה בין השכר לעונש עדיין קיימת ויש השגחה. הקב"ה לא עזב את העולם. שנית, בפסוק ט היא דיברה על כך שה' יראה שהאויב הגדיל. היא בעצם אמרה שה' אולי לא מסוגל. כאן היא באה ואומרת שה' וודאי מסוגל ולכן היא מבקשת שהוא יתערב. אם נזכר שוב בטענה שכל הדוח שיח נועד לחנך ולהשפיע על תושבי ירושלים שחוו את החורבן, הרי שכאן יש ניסיון לשכנע אותם שה' הוא עדיין שומע תפילה ועדיין מסוגל להתערב לטובת עמו.

אולי נראה שיש יותר מזה. עד עכשיו דברנו על התפתחות שלה במובן הרוחני-תיאולוגי וזה מה שבלט לאורך כל הפרק. אולם ישנו כאן ציר נוסף של התפתחות: אליזבת קובלר רוס הייתה עובדת

סוציאלית שעבדה עם חולים סופניים בשוויץ בשנות השישים. היא כתבה ספר על המוות ועל תהליך התמותה. היא בדקה מהו התהליך שעובר בל בני אדם מאז שהם קבלו בשורה על המוות והיא גילתה תבנית אחידה פחות או יותר: בשלב ראשון ישנה הכחשה. בשלב שני מופיע כעס. בשלב שלישי מגיע הייאוש ולבסוף השלמה כאשר לאחריו יש תכניות לעתיד – להיפרד כמו שצריך, לסדר את הירושה. שלב זה יתכן רק לאחר ההשלמה.

אם נחזור לפרק שלפנינו. רק בפסוק ט האישה דברה בפעם הראשונה. השתיקה שלה עד אז ביטאה את העובדה שהיא אינה מסוגלת להתמודד. היא במצב של הכחשה רגשית. אחרי כן בפסוק ט' ראינו כעס גדול ולאחר מכן ראינו את הייאוש בפסוק טז. לאחר מכן בפסוק יח הגיע שלב השלמה ולאחריו מגיעים התכניות לעתיד. האפשרות לבקש ולחשוב על גמול ונקמה מגיעה דווקא לאחר ההכרה וההשלמה עם המציאות.